

**დასავლეთ საქართველოს მმართველთა იტინერარები
IX-X საუკუნეებში (ქართლში, კახეთსა და
ჰერეთში ყოფნის ნიმუშების მიხედვით)**

სტატიაში განხილულია დასავლეთ საქართველოს, აფხაზეთის მეფეთა იტინერარების ნიმუშები, უმთავრესად საისტორიო თხზულების „მატიანე ქართლისაჲ“-ს მონაცემების საფუძველზე (კონსტანტინე III-ის ჰერეთში ლაშქრობასთან დაკავშირებით გათვალისწინებულია აგრეთვე ერედვის წმინდა გიორგის ეკლესიის წარწერის მონაცემები).¹ წარმოდგენილ მასალას შესაბამისი პერიოდის მმართველთა იტინერარების შესახებ გარკვეულწილად წინასწარი ხასიათი აქვს. კონკრეტული მმართველების იტინერარებთან დაკავშირებული მონაცემები უნდა შეივსოს სხვა, სათანადო წყაროების საფუძველზე. ამდენად, მოტანილი მასალა თავისთავად სრულად არ ასახავს აღნიშნული პერიოდის მმართველების იტინერარების სურათს შესაბამის რეგიონებში ყოფნის შესახებ და ცალკეულ შემთხვევებში დასკვნებსაც თუ მოსაზრებებსაც ერთგვარი წინასწარი ხასიათი ექნება. ზოგადად, მმართველების იტინერარების შესწავლა დამხმარე უნდა იყოს აგრეთვე ისტორიული მოვლენების ანალიზთან დაკავშირებით.

ქართულენოვან სამეცნიერო ლიტერატურაში, რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია, უშუალოდ მეფის, მმართველის იტინერარი სპეციალური კვლევის საგანი არ ყოფილა, თუმცა სამეცნიერო ნაშრომებში შესაბამისი ყურადღება აქვს დათმობილი სახელმწიფოს მგზავრობის, მეფის გადაადგილების საშუალებით მართვის პრობლემას (რაც წარმოადგენს სამეფო იტინერარის კვლევის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საკითხს).²

¹ სტატია მომზადდა მოხსენების საფუძველზე, რომელიც წაკითხული იქნა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის სამეცნიერო ღონისძიებაზე – „საისტორიო საუბრები“ (23 თებერვალი, 2024).

² მეფის მიერ სახელმწიფოს გადაადგილების საშუალებით მართვის, მასთან დაკავშირებული სხვადასხვა საკითხის (მეფის რეზიდენციებისა და სასახლეების, მეფის სტუმრობის და სამეფო კარის უზრუნველყოფის, სამეფო დომენის, სამეფო მამულების, სამეფო მეურნეობის, აგრეთვე ფეოდალური მეურნეობის ორგანიზაციის, რაც გარკვეულ ანალოგიას ქმნის სამეფო მფლობელობაში არსებული ვითარებისთვის, ბატონის გამასპინძლების ვალდებულების, „შედგომის“, „დგომის“ წესის) შესახებ იხ. მაგ.: ივ. ჯავახიშვილი, *ქართული სამართლის ისტორია*, წიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, ტფილისი, 1929, გვ. 115-116; ბ. ლომინაძე, *ფეოდალური მეურნეობის ორგანიზაციის ისტორიიდან გვიანფეოდალურ საქართველოში*, მსპი, ნაკვ. 30, 1954, გვ. 101-114; მ. ლორთქიფანიძე, *გლეხობის ეკონომიური მდგომარეობა (VI ს.*

შესაბამისი პერიოდის დასავლეთ საქართველოს მმართველების იტინერარებზე მუშაობის დროს უმთავრესად ვემყარები მეთოდოლოგიას, რომელიც გამოიყენება შუა საუკუნეების გერმანიის სახელმწიფოს მეფეთა თუ იმპერატორების იტინერარებისადმი მიძღვნილ კვლევებში. აქვე მოკლედ შევეხები უშუალოდ შესაბამის სამუშაო ტერმინთან, „იტინერართან“ დაკავშირებულ რამდენიმე საკითხს.

ტერმინი იტინერარი. ტერმინი „იტინერარი“ (მისი საწყისი მნიშვნელობისგან – კონკრეტული მარშრუტის აღწერილობა, სამოგზაურო წიგნი, მოთხრობა პილიგრიმული მოგზაურობის შესახებ – დამოუკიდებლად) კვლევაში გამოიყენება როგორც სისტემატურ-მეთოდური სახით შექმნილი ინსტრუმენტი შესაბამისი მასალის ანალიზისთვის. აღნიშნულ შემთხვევაში იტინერარი არის უმთავრესად დოკუმენტური ან, ზოგადად, ნებისმიერი სახის წყაროდან მიღებული ან შექმნილი მონაცემთა გარკვეული ერთობლიობა (კონსტრუქტი), პერსონის/პერსონათა ჯგუფის (მოცემულ შემთხვევაში მმართველების) სამოგზაურო გზასთან მიმართებაში, რომელიც იქმნება სივრცესა და დროსთან დაკავშირებული ცნობების საფუძველზე, წარმოდგენილია ტაბელარული და/ან კარტოგრაფიული სახით. შუა საუკუნეების გერმანიის სახელმწიფოს მმართველთა იტინერარების შესწავლისთვის წყაროთა ბაზისს ქმნიან გერმანელი იმპერატორების და მეფეების საბუთები,

---

– XIII ს. დამდეგამდე), წიგნში: დ. მეგრელაძე, მ. ლორთქიფანიძე, გ. აკოფაშვილი, ო. სოსელია, *ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს გლეხობის ისტორიიდან*, ნაწილი I, *გლეხობის ეკონომიური მდგომარეობა*, თბილისი, 1967, გვ. 59-60; მ. ბერძენიშვილი, *საქართველო XI-XII საუკუნეებში (სოციალურ-ეკონომიური ნარკვევი)*, თბილისი, 1970, გვ. 65-66, 70; ივ. სურგულაძე, *საკუთრების უფლება ფეოდალურ საქართველოში IV-X საუკუნეებში*, ძსის, I, 1973, გვ. 195-204; ნ. ბერძენიშვილი, *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, წიგნი VII, თბილისი, 1974, გვ. 53, 97-100, 113-114, 116; ზ. ხიდურელი, *სამეფო დომენის საკითხისათვის XI-XV სს-ის საქართველოში*, სპ, VII, 1977, გვ. 268-287; ა. ბოგვერაძე, *ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII საუკუნეებში*, თბილისი, 1979, გვ. 109-123; ქ. ჩხატარაიშვილი, *ნარკვევები სამხედრო საქმის ისტორიიდან ფეოდალურ საქართველოში („ლაშქარ-ნადირობა“ და მისი სოციალური არსი)*, თბილისი, 1979, გვ. 53-61; დ. მუსხელიშვილი, *საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები*, II, თბილისი, 1980, გვ. 150-151, 208-209; ი. ანთელავა, *საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XIII საუკუნეებში*, თბილისი, 1983, გვ. 8, 11, 13-14, 45-48, 74-75, 143-144, 153, 184-185, 190-191, 205-206, 209-210, 213-214, 216, 228; ნ. ბერძენიშვილი, *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, მეორე გამოცემა, თბილისი, 1990, გვ. 344-345; ი. ანთელავა, *დავითისა და თამარის სახელმწიფო*, თბილისი, 1991, გვ. 11-12, 14-18, 33, 45, 75, 87, 89-90, 92, 98-99, 101-102, 105-106, 210-211, 216; მ. ბახტაძე, *ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში*, თბილისი, 2003, გვ. 314-317.

რომელთაც იკვლევენ საბუთის დასკვნით ნაწილში მოცემული გაცემის ადგილის და დროის მიხედვით.¹

მმართველის „იტინერარში“ თავსდება მონაცემები მეფის გზაზე, მისი მეფედ კურთხევის ადგილიდან მისი გარდაცვალების ადგილამდე, შესაბამისი გაჩერების ადგილების, გეოგრაფიული პუნქტების თუ მეფის გადაადგილებების და შესაბამის ადგილებზე ყოფნის შესახებ.² მეფის ერთიანი იტინერარი იყოფა „ეტაპებად“ (რომელთა ხანგრძლივობა თუ რომელთა ფარგლებში დაფარული სივრცის მოცულობა ერთმანეთისგან შეიძლება განსხვავდებოდეს). მეფის დოკუმენტურად დადასტურებული, ნებისმიერი ადგილზე ყოფნა, რომელიც ერთ დღეზე მეტია, გააზრებულია როგორც იტინერარის ეტაპი. შესაბამის მხარეებში მეფის ყოფნის შესახებ მონაცემების დადგენა ხდება აგრეთვე ნარატიული წყაროების საშუალებით.³

სამეცნიერო კვლევაში ტერმინი „იტინერარი“ ხმარებაშია მრავლობითი ფორმითაც, ის აგრეთვე შესაძლებელია მოცემული იყოს კონკრეტული „ეტაპის“ აღსანიშნავად.⁴ ქართულენოვანი მასალის დამუშავებისას, უპირატესობას ვანიჭებ ტერმინის ორივე სახით სარგებლობას, შესაბამისი კონტექსტის მიხედვით (ცალკეული მეფის იტინერარი/იტინერარები). გადაადგილების კონკრეტული მონაკვეთისთვის მართებულად მიმაჩნია როგორც ტერმინი „ეტაპის“, აგრეთვე ტერმინების „იტინერარი“, „გადაადგილების ნიმუში“, „გადაადგილების მონაკვეთი“, გამოყენება.

იტინერარების კვლევის ფარგლებში შეისწავლება იმგვარი საკითხები როგორც არის, მაგ., ადგილის მონახულების სიხშირე, ადგილზე ყოფნის ხანგრძლივობა, სახელმწიფოს მართვა მეფის გადაადგილების საშუალებით, მეფის სტუმრობა, სამეფო საკუთრება, დედაქალაქის და დედაქალაქის გარეთ მდებარე სამეფო რეზიდენციების ურთიერთმიმართება, რეგიონების მნიშვნელობა და სხვა.⁵

¹ Heit, *Itinerar*, სვ. 772-774.

² Müller-Mertens, *Die Reichsstruktur*, გვ. 15.

³ იქვე, გვ. 105.

⁴ მაგ. ჰაინრიხ II-ის იტინერარი 1017 წელს (Schieffer, *Von Ort zu Ort*, გვ. 14); მეფის იტინერარები (Kilian, *Itinerar Kaiser Heinrichs IV.*, გვ. VI); ფრიდრიხ I-ის გადაადგილებებთან დაკავშირებით აგრეთვე სავარაუდოდ საუბარი უნდა იყოს იტინერარებზე (Oppl, *Der Weg des Kaisers*, გვ. 178.); ჩ. მელვილი მის გამოკვლევაში უპირატესობას ანიჭებს შესაბამის მმართველთან მიმართებაში ტერმინის მრავლობით რიცხვში გამოყენებას (Melville, *The Itineraries of Sultan Öljeitü*, გვ. 55-70), თუმცა მკვლევარის ნაშრომში ტერმინს ვხვდებით მხოლოდ რიცხვშიც, როგორც მეფის სხვადასხვა გადაადგილების ერთობლიობას (იქვე, გვ. 61).

⁵ მეფის იტინერარების, იტინერარებთან დაკავშირებული სხვა მნიშვნელოვანი საკითხების შესახებ იხ. აგრეთვე, მაგ.: H. C. Peyer, *Das Reisekönigtum des Mittelalters*, „Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte“ 51, 1964, გვ. 1-21; B. Heusinger,

IX-X საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს მმართველთა იტინერარი. აღნიშნული პერიოდის მმართველთა იტინერარისთვის ძირითად წყაროს წარმოადგენს თხზულება „მატიანე ქართლისაჲ“. ცალკეულ მეფეებთან, ხშირად განმგებლობის მრავალი წლისათვის, მოცემულია ინფორმაცია მხოლოდ ერთი, ორი ან რამდენიმე იტინერარის შესახებ. აფხაზეთის სამეფოსთვის იმგვარ მნიშვნელოვან მეფესთან დაკავშირებით, როგორც გახლდათ ლეონ II, ფაქტობრივად არ არის შემონახული პირდაპირი ხასიათის ცნობების იტინერართან დაკავშირებით.

იტინერარების ნიმუშებში უმთავრესად მოცემულია ერთი, ორი ან რამდენიმე გეოგრაფიული პუნქტის დასახელება. შემდეგ სასურველი უნდა იყოს იტინერარების ეტაპების გარკვეული შევსება სავარაუდოდ მონახულებული ადგილების შესახებ მონაცემების საშუალებით. სირთულეებს უკავშირდება მარშრუტების სათანადო დათარიღება, რაც იტინერარის აღდგენის ერთ-ერთი მთავარი წინაპირობაა.

იტინერარები გადაადგილების ნიმუშებად, ეტაპებად, დაყვავი ცალკეული მოვლენების აღწერის მიხედვით, რომლებიც კონკრეტულ, ერთი შინაარსით შეკრულ ერთეულებს ქმნიან მონათხრობში. ამგვარ დაყოფაში გარკვეული პირობითობა მოცემულია. რადგან ცალკეულ შემთხვევებში შეიძლება გაჩნდეს კითხვა, სად სრულდება იტინერარის ერთი ეტაპი და სად იწყება მომდევნო. იტინერარების ცალკეული ეტაპები შესაბამისად არის დანომრილი, რაც დამხმარეა მასალის განხილვის დროს. ეტაპების დანომვრა აგრეთვე პირობითია. იტინერარების ცალკეული ეტაპებისთვის მიჯნების განსაზღვრის სირთულესთან ერთად, დამატებითი მასალების გათვალისწინებისას იტინერარების რაოდენობა რიგ შემთხვევებში შეიცვლება.

მიუხედავად იმისა, რომ „მატიანე ქართლისაჲ“-ში მოცემული მმართველების იტინერარების ნიმუშები არ არის მრავალრიცხოვანი, სტატიაში განსახილველი მასალა გასცდა იმ ფარგლებს, რისი დამუშავებაც თავიდან იყო დაგეგმილი. გამომდინარე აღნიშნული გარემოებიდან, სტატიაში ანალიზი უკეთდება მხოლოდ იმ იტინერარებს, რომლებიც უკავშირდება მმართველი მეფეების ქართლში, კახეთსა თუ ჰერეთში სტუმრობას ან სათანადო ღონისძიებების წარმართვას (ზემოხსენებული მიზეზის გამო სტატიაში აგრეთვე არ არის მოტანილი განმარტებები თუ მოსაზრებები ცალკეული გეოგრა-

---

Servitium regis in der deutschen Kaiserzeit, Untersuchungen über die wirtschaftlichen Verhältnisse des deutschen Königtums 900-1250, Berlin, Leipzig, 1922; C. Brühl, Fodrum, Gistum, Servitium Regis, Studien zu den wirtschaftlichen Grundlagen des Königtums im Frankenreich und in den fränkischen Nachfolgestaaten Deutschland, Frankreich und Italien vom 6. bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts, I. Text, Köln, Graz, 1968; J. W. Bernhardt, Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c. 936-1075, Cambridge, 2002.

ფიული პუნქტების ადგილმდებარეობასთან დაკავშირებით). შესაბამისად, წარმოდგენილ მასალაში არ არის გათვალისწინებული ბაგრატ I-ის მარშრუტები, გიორგი II-ის იტინერარის I ეტაპი, ლეონ III-ის იტინერარის I ეტაპი და თეოდოსი III-ის გადაადგილების ნიმუშები. სტატიაში არ შემიტანია აგრეთვე არაპირდაპირი ხასიათის ინფორმაცია მმართველთა იტინერარების შესახებ (მაგ., ცნობები ტახტზე ასვლის, ეკლესიის აგების შესახებ და სხვა). იტინერარების ნიმუშებისთვის ცალკეული განმარტებები მოქცეულია კუთხოვან ფრჩხილებში.

იტინერარების ნიმუშები. დემეტრე II („მატიანე ქართლისაჲ“ აღნიშნულ შემთხვევაში იხსენიებს თეოდოსი [III]-ს, თუმცა კვლევაში უმთავრესად უპირატესობა ენიჭება თვალსაზრისს, რომ აქ საუბარი უნდა იყოს დემეტრე II-ს შესახებ¹): [I] [ქუთაისი?] – კუერცხობი – დვალეთის გზა [ან: „გზა დასავლისა“; ბულა თურქის მიერ გამოგზავნილ სპასალარ ზირაქთან და ბაგრატ აშოტის ძესთან დამარცხების შემდეგ]² [853 წ.];

გიორგი I: [ქუთაისი?] – ქართლი – ჩიხა – [ქართლის დაპყრობის შემდეგ ჩიხაში ერისთავის დატოვება] – [ქუთაისი?]³ [აღნიშნული იტინერარი თავსდება გიორგი I-ის მმართველობის, 861-868 წწ., ფარგლებში];

კონსტანტინე III: [I] [ქუთაისი?] – ქართლი, უფლისციხე – უფლისციხე [კონსტანტინე აფხაზთა მეფე ქართლის დაკავების შემდეგ დამარცხდა სუმბატ სომეხთა მეფესთან ბრძოლაში და ჩავარდა ტყვედ, თუმცა საბოლოოდ სომხეთის მეფემ კონსტანტინეს ქართლი და უფლისციხე დაუბრუნა]⁴ [904 წ.]; [II] [ქუთაისი?] – ჰერეთი, ვეჟინის ციხე [კვირიკე ქორეპისკოპოსის მიწვევით ვეჟინის ციხის ალყა] – ალავერდი [ალავერდის მოლოცვა] – [ქუთაისი?]⁵ [914 წლიდან რამდენიმე წლის, გარკვეული დროის შემდეგ];⁶

გიორგი II: [I] [ქუთაისი?] – უფლისციხე [გიორგი II-ის მიერ უფლისციხეში თავისი შვილის, კონსტანტინეს, აჯანყების ჩახშობა] – [ქუთაისი?];⁷ [სავარაუდოდ გიორგი II-ის მეფობის დასაწყის პერიოდში] [II] [ქუთაისი?] – კახეთი – [გარდაბანელი აზნაურების მიწვევით კახეთში ლაშქრობა] – [ქუთაისი?];⁸ [სავარაუდოდ დაახ. 954/955 წწ.] [III] [ქუთაისი?] – ატენი – კახეთი [კვირი-

¹ ცაგარეიშვილი, *საქართველოში ბულა თურქის ლაშქრობის საკითხისათვის*, გვ. 110-111.

² *მატიანე ქართლისაჲ*, გვ. 256.

³ იქვე, გვ. 258.

⁴ იქვე, გვ. 259.

⁵ იქვე, გვ. 260-261.

⁶ კონსტანტინე III-ის ჰერეთში ლაშქრობის დათარიღებისთვის იხ.: გლოველი, „*აფხაზთა სამეფო*“, გვ. 83-84.

⁷ *მატიანე ქართლისაჲ*, გვ. 262-263.

⁸ იქვე, გვ. 263.

კე მეფის ძმის, შურტას, მიერ გიორგი მეფისთვის უჯარმის ციხესიმაგრის გადაცემა. საბრძოლო ღონისძიებებთან დაკავშირებით მოხსენიებულია აგრეთვე ნახჭევანის, ბოჭორმის და ლონობანის ციხესიმაგრეები – მარანის ციხე – [მეფის შესახებ აღნიშნულია, რომ ის უშუალოდ იყო მარანის ციხესთან] – აფხაზეთი¹ [სავარაუდოდ დაახ. 955/956 წწ.];

ლეონ III: [ქუთაისი?] [ლეონ III-ის მეორე ლაშქრობა კახეთში] – არაგვის პირი, მუხნარი, ხერკი, ბაზალეთი – [ქუთაისი?]² [სავარაუდოდ დაახ. 966/967 წწ.];

აქვე წარმოვადგენ იტინერარების ნიმუშების განხილვას შესაბამისი სამუშაო საკითხების მიხედვით.³ მოვიტან აგრეთვე ცალკეულ მოსაზრებებს იტინერარების გეოგრაფიული თუ ისტორიული კონტექსტების მიხედვით განმარტებასთან დაკავშირებით.

იტინერარის სანყისი და ბოლო პუნქტი. იტინერარების სანყისი და ბოლო პუნქტი თხზულებაში იშვიათ შემთხვევებშია მოცემული. საფიქრებელია, რომ ძირითადად ეს უნდა ყოფილიყო სამეფოს დედაქალაქი, ქუთაისი. თუმცა შესაძლებელი მარშრუტები დასაშვებია დაწყებულიყო დასავლეთ საქართველოს რომელიმე სხვა ქალაქიდან ან სამეფო რეზიდენციიდან და დასრულებულიყო აგრეთვე დედაქალაქის გარეთ. მარშრუტების შესახებ ინფორმაციაში უმთავრესად მონოდებულია ინფორმაცია მმართველის გადაადგილების შესახებ დანიშნულების პუნქტისკენ.

იტინერარის მიზანდასახულობა. მოცემული მარშრუტების უმრავლესობა დაკავშირებულია სამხედრო ღონისძიებებთან. საბრძოლო ქმედებებთან მიმართებაში ვხვდებით აგრეთვე იმგვარ საფუძველს გადაადგილებისთვის, როგორც არის მგზავრობის საშუალებით ქვეყნის მართვა.

იტინერარის ინიციატორი. იტინერარის ინიციატორი უმრავლეს შემთხვევებში არის შესაბამისი მმართველი, თუმცა ცალკეულ ნიმუშებში განსხვავდება გარე მოვლენების ზემოქმედების ხარისხი სათანადო გადანყვეტილების მიღებასთან მიმართებაში.

¹ იქვე, გვ. 263-264.

² იქვე, გვ. 265.

³ სამუშაო საკითხებში „იტინერარის პროცენტულად შემონახული ნაწილი“, „ადგილზე ყოფნის ხანგრძლივობა“, „მონახულების, ადგილზე ყოფნის სიხშირე“, „მმართველებისთვის მნიშვნელოვანი (ძირითადი, საბაზისო) მხარეები“ მასალა წარმოდგენილი მაქვს უშუალოდ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული თეორიული ნაწინამძღვრების საფუძველზე. დანარჩენ შემთხვევებში ან ნაწილობრივ ამოვდივარ კვლევითი ლიტერატურის თეორიული ბაზისიდან, ან სამუშაო საკითხები ჩემს მიერ არის შეტანილი ჩამონათვალში.

იტინერარი ერთი პოლიტიკური ერთეულის ფარგლებში თუ მის გარეთ. „მატიანე ქართლისაჲ“-ში შემონახული იტინერარების ნიმუშების დამახასიათებელი ნიშანია, რომ ისინი მოცემულია უმთავრესად მაშინ, როდესაც ეტაპები ცდებიან ერთი პოლიტიკური ერთეულის ფარგლებს. ამგვარი სურათი ალბათ უკავშირდება იმ გარემოებასაც, რომ აფხაზეთის მეფეთა მოქმედებები იქცა საქართველოს სამეფოს გაერთიანების საფუძვლად (მაგ., კახეთის მმართველთა იტინერარები თხზულებაში პრაქტიკულად არ ჩნდება). მმართველების გადაადგილება საკუთარი პოლიტიკური ერთეულის ფარგლებში თავისთავად იქნებოდა ინტენსიური, მაგრამ აღნიშნული მარშრუტების აღწერა, როგორც ჩანს, არ შედიოდა საისტორიო თხზულების ავტორის ამოცანებში.

იტინერარის პროცენტულად შემონახული ნაწილი. გამომდინარე ზემოთქმულიდან, თხზულებაში იტინერარების პროცენტულად შემონახული ნაწილი უაღრესად მცირეა.

ადგილზე ყოფნის ხანგრძლივობა. იტინერარების კვლევისთვის მნიშვნელოვანია მმართველთა შესაბამის რეზიდენციებში, ქალაქებში თუ სასულიერო ცენტრებში გაჩერების ხანგრძლივობის განსაზღვრა. თხზულებაში ამ კუთხით მოცემულია არაპირდაპირი ინფორმაცია. მაგ., გიორგი II აფხაზეთა მეფის III იტინერართან დაკავშირებით აღნიშნულია: მეფემ ატენში გაჩერების შემდეგ (სადაც, სავარაუდოდ, უნდა ყოფილიყო სამეფო რეზიდენცია ან სადგომი) „ანჯა ყოველი ლაშქარი კუალად შთასლვად კახეთად“. აღნიშნული ღონისძიებისთვის და მეფის გაჩერებისთვის შესაბამის ადგილზე, რადგან მას არ ჰქონდა საგანგებო ხასიათი, ალბათ უნდა ვივარაუდოთ, სულ მცირე, დაახლოებით ორი კვირა. გიორგი II აფხაზეთა მეფის მიერ უფლისციხის ალყა (I ეტაპი) მიმდინარეობდა, წყაროს მიხედვით, მრავალი დღის განმავლობაში. ამის შემდეგ საფიქრებელია მეფის ასევე საკმაოდ ხანგრძლივად ყოფნა უფლისციხესა და ქართლში, რაც აუცილებელი იქნებოდა შესაბამისი ღონისძიებების გატარებისთვის.

ხანგრძლივობის კრიტერიუმის გამოყენება შესაძლებელია აგრეთვე სხვა მოვლენებთან, მაგ., საბრძოლო ღონისძიებებთან მიმართებაში. გიორგი II-ის იტინერარის III ეტაპთან დაკავშირებით შეიძლება აღინიშნოს, რომ კახეთში საბრძოლო მოქმედებები სავარაუდოდ დაიწყო შემოდგომაზე (ალბათ შემოდგომის დასაწყისში). აღწერილი სურათის მიხედვით, ბრძოლები მიმდინარეობდა ზამთრის განმავლობაში, რადგან კვირიკე ქორესპიკოპოზმა ითხოვა, რომ იმ ზამთარს არ აეღოთ ბოჭორმის ციხე და აღდგომის შემდეგ ის დატოვებდა თავის ქვეყანას. საფიქრებელია, რომ გიორგი II კახეთიდან გაემგზავრა დაახლოებით თებერვალში, კვირიკე ქორესპიკოპოსის

ვაჟიშვილის განთავისუფლების შემდეგ. ამდენად, საბრძოლო მოქმედებები შესაძლოა წარმოებდა 4-5 თვის ან უფრო მეტი დროის განმავლობაში.

საბრძოლო ღონისძიებების ხანგრძლივობის შესახებ მონაცემები ქმნის საფუძველს დასკვნისთვის, რომ მეფე პრაქტიკულად მრავალი თვის განმავლობაში არ იმყოფებოდა დედაქალაქში. მმართველობის ამგვარი რეჟიმი უნდა ყოფილიყო ჩვეულებრივი მოვლენა და არა გამონაკლისი. სახელმწიფოს მართვასთან თუ სამხედრო მოქმედებებთან დაკავშირებული ღონისძიებების ფარგლებში მეფის ადგილზე ყოფნა მუდმივად აუცილებელი იყო.

მონახულების, ადგილზე ყოფნის სიხშირე. „მატიანე ქართლისაჲ“-ში სამეფო სამყოფელის მონახულების სიხშირის მიხედვით, ინფორმაცია მოცემულია ატენთან დაკავშირებით (გიორგი II, III გადაადგილების ნიმუში). აღნიშნულია, რომ მეფე „კუალად დადგა ატენს“. შესაბამისად, წარმოდგენილი უნდა იყოს სავარაუდო სამეფო რეზიდენციაში/სადგომში ორჯერ მისვლის ცნობა. უფლისციხის შესახებ მონაცემებს ვხვდებით სულ მცირე სამჯერ. მონახულების სიხშირის კრიტერიუმი წარმოაჩენს მმართველისთვის შესაბამისი ადგილების მნიშვნელობას.

მმართველებისთვის მნიშვნელოვანი (ძირითადი, საბაზისო) მხარეები. მონახულების სიხშირის კრიტერიუმის გამოყენებით შესაძლებელია აგრეთვე გარკვეული წარმოდგენის შექმნა მმართველებისთვის მნიშვნელოვან (ან ძირითად, საბაზისო) რეგიონებზე. უშუალოდ ქართლში ყოფნის შესახებ ინფორმაციას ვხვდებით შესაბამის ნიმუშებში დაახლოებით ოთხჯერ. მონახულების სიხშირის კრიტერიუმის საფუძველზეც შეიძლება აღინიშნოს, რომ შესაბამის პერიოდში, ქართლი, უფლისციხე და მის გარშემო არეალი, დანამდვილებით ქმნიდნენ აფხაზეთის მეფეებისთვის ერთ-ერთ საბაზისო (ძირითად) მხარეს. კახეთში ყოფნის შესახებ ცნობა მოცემულია ოთხ შემთხვევაში. მმართველის ყოფნა ნიმუშებში ძირითადად უკავშირდება საბრძოლო ღონისძიებებს, მაგრამ ყოფნის ამგვარი სიხშირე უნდა ადასტურებდეს შესაბამისი რეგიონის მნიშვნელობას დასავლეთ საქართველოს მეფეებისთვის.

გადაადგილების სისწრაფე / მანძილის დაფარვისთვის აუცილებელი დრო. მეფის და მისი კორტეჟის რეგულარული გადაადგილების სისწრაფის გამოთვლისთვის დამხმარე უნდა იყოს იოჰან ანტონ გიულდენშტედტის მოგზაურობის აღწერილობა, სადაც წარმოდგენილია მონაცემები მეფე ერეკლეს იტინერარის შესახებ (მგზავრობის ფორმებთან დაკავშირებით ადრეული შუა საუკუნეების შემდეგ ცალკეულ ცვლილებებს თავისთავად შეიძლება ვხვდებოდეთ, მაგრამ მიმოსვლის სისწრაფესთან დაკავშირებით აღნიშნული გვიანდელი მაგალითის გამოყენება, ჩემი აზრით, მეთოდოლოგიურად დასაშვებია უნდა იყოს).

კახეთში მოგზაურობისას, ცხენების საშუალებით გადაადგილების დროს, მეფე ერეკლეს მრავალრიცხოვანმა კორტეჟმა, რომელთან ერთადაც მოგზაურობდა იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი, რეგულარული, არა შედარებით სწრაფი მგზავრობის ფარგლებში, ერთ შემთხვევაში, ერთი დღის განმავლობაში, დაფარა მანძილი სოფელ ნავთლულიდან საგარეჯომდე.¹ ცალკეული მონაცემების გიულდენშტედტს მოცემული აქვს გადაადგილების სისწრაფის კონკრეტული ნიმუში: ლოჭინიდან მდ. იორამდე მანძილი, 16 ვერსი (დაახ. 17 კმ.), დაიფარა 3 საათის ფარგლებში.² თბილისიდან (დაახ. ნავთლულის მიმდებარე ტერიტორიიდან) დღევანდელი საგარეჯოს ცენტრამდე მანძილი შეადგენს პირდაპირი ხაზით 41.14 კმ-ს, ხოლო სამანქანო გზით – 44.73 კმ-ს.³ ამდენად, მეფის და მისი თანმხლებლების მგზავრობისთვის მოცემულია დღიური მანძილი, დაახლოებით 42/45 კმ.

მეორე დღეს მეფის კორტეჟმა დაფარა მანძილი საგარეჯოდან სოფელ ქოდალომდე.⁴ აღნიშნული მანძილი პირდაპირი ხაზით შეადგენს 34.49, ხოლო სამანქანო გზით – 45.05 კმ-ს (თუმცა სოფელ მანავიდან შემოვლითი გზით, სოფლების ბადიაურის და კაჭრეთის გავლით).⁵ შესაბამისად, ერთი დღის განმავლობაში დაფარული მანძილი შეადგენდა დაახლოებით 36/38 კმ-ს. მოცემული მაგალითების საფუძველზე, შესაძლებელი უნდა იყოს, რომ შესაბამის შემთხვევებში მეფის კორტეჟის გადაადგილების სისწრაფისთვის ვივარაუდოთ პირობითად დაახ. 40/45 კმ. (სავარაუდო სისწრაფის მონაცემები მომაქვს მხოლოდ მიახლოებითი სახით, სხვა მაგალითების განხილვის საფუძველზე აუცილებელი იქნება მათი დაზუსტება). განხილულ ნიმუშებში გასათვალისწინებელია, რომ გადაადგილდებოდნენ ზამთარში (თებერვლის თვეში). მეორე დღეს მგზავრობა მიმდინარეობდა თოვის პირობებში. მეფე ერეკლეს თან ახლდა 1.000 მხედარი.⁶ მოტანილი მონაცემების საფუძველზე, უფრო მეტად თბილ თვეებში მეფის კორტეჟის რეგულარული, საკმაოდ ინტენსიური სახის, გადაადგილებისთვის შესაძლებელია ალბათ ვივარაუდოთ დაახ. 45/50 კმ. დღეში (თუმცა, სათანადო კლიმატურ პირობებში გადაადგილება ალბათ შესაძლებელია ყოფილიყო არანაკლებ სწრაფი გვიანი შემოდგომის, ზამთრის ან ადრეული გაზაფხულის დროს). შესაბამის

¹ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გვ. 16-19.

² იქვე, გვ. 16-17. ერთი ვერსი უდრის 1066,781 მეტრს (Прозоровский, *Верста*, გვ. 51-52).

³ იხ. ვებგვერდი: <https://www.distance.to/> (გადამონშების თარიღი: 15 ივლისი, 2024).

⁴ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გვ. 18-21.

⁵ ვებგვერდის <https://www.distance.to/> მონაცემების მიხედვით (გადამონშების თარიღი: 15 ივლისი, 2024).

⁶ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გვ. 14-15.

ვითარებაში, თანმხლებლების რაოდენობის, რელიეფის, მგზავრობის კონკრეტული მიზეზის და სხვა გარემოებების გათვალისწინებით, თავისთავად მოცემული იქნებოდა უფრო სწრაფი ან უფრო ნაკლები სისწრაფის მარშრუტები. უკვე იმ ნიმუშებისთვის, სადაც არ არის მოცემული გადაადგილების პირდაპირი სისწრაფე, მაგრამ ვიცით იტინერარის ეტაპის საწყისი და ბოლო პუნქტი, შესაძლებელია განისაზღვროს გადაადგილების სავარაუდო სისწრაფე და ხანგრძლივობა მეფეთა მგზავრობის დროს.

„იტინერარის არათანაბარი ეტაპი“. ზოგადად, განხილული იტინერარების ეტაპები ხანგრძლივობის თვალსაზრისით ერთმანეთისგან განსხვავდება. სავარაუდოდ აგრეთვე განსხვავებული უნდა იყოს სხვადასხვა შემთხვევაში ერთსა და იმავე ადგილზე გაჩერების დრო. კონსტანტინე III-ის II გადაადგილების ნიმუშში, მკვეთრად უნდა განირჩეოდეს ერთმანეთისგან სამიზნე ადგილზე მისვლის და უკან დაბრუნების დრო (უკან დაბრუნების დრო ერედვის წმინდა გიორგის ეკლესიის წარწერის მიხედვით). ამგვარ ვითარებაში ალბათ დასაშვებია უნდა იყოს პირობითი სამუშაო ტერმინის, „იტინერარის არათანაბარი ეტაპი“, ხმარება.

გამოყენებული მარშრუტების საკითხი. მარშრუტებთან მიმართებაში უმთავრესად მინდა გამოვყო ქართლის და იმერეთის დამაკავშირებელი გზის საკითხი. გამოყენების სიხშირის კრიტერიუმის მიხედვით, არსებული ცნობების საფუძველზე, აღნიშნულ პერიოდში მოცემული მარშრუტი ფლობს უპირატესობას.

სამეცნიერო კვლევაში მართებულად არის აღნიშნული: დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს დამაკავშირებელი ძირითადი მარშრუტი მისდევდა მდინარეების რიონის და ყვირილას ხეობებს. ლიხის ქედის გადალახვა შესაძლებელი იყო ექვს ან შვიდ ადგილზე. გადასასვლელები თანაბრად მნიშვნელოვანი იყო, თუმცა სხვადასხვა დროს შესაძლოა უპირატესობა მიენიჭებინათ რომელიმე მათგანისთვის. ზოგადად, შუა საუკუნეების მარშრუტებისთვის დამახასიათებელი გახლდათ გარკვეული სტაბილურობა. თუმცა მარშრუტებს არ ჰქონდათ მუდმივი ხასიათი. შესაბამის ცვლილებებს განაპირობებდა ეკონომიკური და პოლიტიკური ფაქტორები.¹

„მატიანე ქართლისაჲ“-ს ცნობები ქართლი-იმერეთის დამაკავშირებელი გზის შესახებ უმთავრესად არის არაპირდაპირი. თუმცა იმ შემთხვევაში, როდესაც საუბარია, მაგ., აფხაზთა მეფე გიორგი I-ის მიერ ქართლიდან დაბრუნებისას ჩიხაში ერისთავის დადგენის შესახებ, მოცემულია პირდაპირი ხასიათის ცნობა. აღნიშნულ ცნობას ნ. ბერძენიშვილი იხსენიებს ვახუშტი ბაგრატიონთან დამონმებულ გზასთან მიმართებაში (შესაბამისი გეოგრაფიული პუნქტის, ჩი-

¹ *Historical Atlas of Georgia*, გვ. XXV-XXVI.

ხას, დაფიქსირებას მარშრუტში), რომელიც იწყება სოფელ ატოციდან და თილვას მონასტერის, პერანგას მთის, ჭალას გავლით ჩადის ჩიხაში.¹ თუმცა ნ. ბერძენიშვილი არ აღნიშნავს, რომ გიორგი I-ს აუცილებლად უნდა ესარგებლა დასახლებული მარშრუტით. ლიხის ქედის გავლით აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს დამაკავშირებელი გზების შესახებ დეტალური ცნობები მოცემულია ნ. ბერძენიშვილის, ჯ. გვასალიას შესაბამის ნაშრომებში.² შესაძლებელია გამოითქვას მოსაზრება, რომ მგზავრობის ზემოხსენებულ ნიმუშში მეფეს შეეძლო აგრეთვე ესარგებლა ჯვარ-კორტოხის ან ჯვარის გადასასვლელით.

მეორე პირდაპირი ცნობა მოცემული პერიოდის შესაბამისი მარშრუტის შესახებ წარმოდგენილია ერედვის წმინდა გიორგის ეკლესიის წარწერაში, სადაც კონსტანტინე III-ის უკან დაბრუნებასთან დაკავშირებით მოხსენიებულია სოფელი ბრეძა.³ ნიშანდობლივია, რომ ამ შემთხვევაშიც თითქოს უნდა იგულისხმებოდეს დღევანდელი რიკოთის უღელტეხილის ჩრდილოეთით მდებარე ერთ-ერთი მარშრუტი (სოფლების წნელისის, გვირგვინას, ადგილი ჯვარის გავლით).⁴ სოფელ ბრეძადან შესაძლებელი უნდა ყოფილიყო ასევე ულუმბო-დედაბერას გადასასვლელითსარგებლობა დასავლეთ საქართველოში მოხვედრისთვის (ჯ. გვასალია ამ უკანასკნელ მარშრუტს მოიხსენიებს XI-XIV საუკუნეების გზებთან მიმართებაში, თუმცა, ჩემი აზრით, დასაშვები უნდა იყოს, რომ გზა მოქმედი ყოფილიყო უფრო ადრეულ პერიოდშიც, მაგ. IX-X საუკუნეებში). ამასთანავე, როგორც სოფელ ბრეძადან, ასევე უფრო სამხრეთიდან რეგულარულ გამოყენებაში უნდა ყოფილიყო დაახლოებით იმ მარშრუტის შესატყვისი გზა, რომელიც სოფელ გომიდან მიემართება ზემო იმერეთისკენ (სოფელ ბრეძადან მარშრუტის უფრო ჩრდილოეთი მონაკვეთიდან).

დემეტრე II-ს ქართლში დამარცხების შემდეგ უკან დაბრუნებასთან დაკავშირებით „ქართლის ცხოვრება“ გვთავაზობს ორ შესაძლებლობას, დვალეთის ან დასავლეთის გზით უკან დაბრუნებას. ზოგადად, როგორც ცნობილია, უპირატესობა ენიჭება შესაბამისი ადგილის იმ ნაკითხვას, სადაც საუბარია მეფის დვალეთის გზით წასვლის შესახებ, თუმცა „ქართლის ცხოვრების“ მარიამისეულ და მაჩაბლისეულ რედაქციებში შესაბამის შემთხვევაში მოცემულია ფორმა „გზა დასავლისა“.⁵ ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ

¹ ბერძენიშვილი, *გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში*, გვ. 30-31.

² იქვე, გვ. 30-36; გვასალია, *ფრონის ხეობათა ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები*, გვ. 3-7, 13 (სქემა 2, IV-X სს.), 16 (სქემა 3, XI-XIV სს.).

³ მეფისაშვილი, *ერედვის 906 წლის ხუროთმოძღვრული ძეგლი*, გვ. 112.

⁴ [ნუცუბიძე], *ბრეძა*, გვ. 361.

⁵ აღნიშნულ ნაკითხვას ენიჭება უპირატესობა ივ. ჯავახიშვილის, ნ. ბერძენიშვილის, ჯ. გვასალიას ნაშრომებში: ჯავახიშვილი, *ქართველი ერის ისტორია*, გვ. 72; ბერძენიშ-

დემეტრე II-ს ქართლში მოცემული გადმოსვლა გარკვეულ ნიშნულს უნდა ქმნიდეს. ნყაროებში წარმოდგენილი ცნობების საფუძველზე, ეს გახლდათ დამოუკიდებელი სახით აფხაზ მეფეთა პირველი გამოჩენა ქართლში (უფრო ადრე თეოდოსი II ქართლში ბრძოლების დროს დახმარებას უწევდა აშოტ კურაპალატს). საფიქრებელია, რომ მეფე უმთავრესად მოქმედებდა ქართლის დასავლეთ ან უკიდურეს დასავლეთ ნაწილში. ჩნდება ასევე კითხვა, რომ ამ დროისთვის აფხაზთა მეფეს უკვე ხომ არ ქონდა ქართლის უკიდურესი დასავლეთი ნაწილი თავის დაქვემდებარებაში მოქცეული ან ხომ არ ცდილობდა იქ თავისი ძალაუფლების გავრცელებას. ზოგადად, თეოდოსი II-დან კონსტანტინე III-მდე მოცემული უნდა იყოს ქართლში აფხაზ მეფეთა ძალაუფლების ერთგვარი თანდათანობითი გავრცელების სურათი.

განხილული პირდაპირი ხასიათის ცნობებით იქმნება შთაბეჭდილება, რომ IX-X საუკუნეებში აფხაზთა მეფეები აღმოსავლეთ საქართველოსთან კომუნიკაციისთვის უპირატესობას ანიჭებდნენ ლიხის ქედზე დღევანდელი რიკოთის უღელტეხილის უფრო ჩრდილოეთით მდებარე მარშრუტს (სავარაუდოდ მის ორ ან მეტ განშტოებას), რაც თავისთავად არ გამორიცხავს შესაბამის პერიოდში დღევანდელი რიკოთის გადასასვლელის შესატყვისი გზით სარგებლობას.

კახეთთან დამაკავშირებელი მარშრუტების შესახებ საუბარი უფრო დეტალურად იქნება სტატიის მომდევნო ნაწილში. აქ მინდა მოკლედ შევეხო გიორგი II აფხაზთა მეფის გადაადგილების III მონაკვეთს, სადაც მოცემულია ინფორმაცია მეფის მასშტაბური ლაშქრობის შესახებ კვირიკე ქორეპისკოპოსის წინააღმდეგ. მეფის ზუსტი იტინერარის შედგენა უკავშირდება სირთულეებს, რადგან არ არის შესაძლებელი ცალკეული მოხსენიებული ციხესიმაგრეების ლოკალიზება, აგრეთვე არ ვიცით, რომელ ციხესიმაგრეებთან იმყოფებოდა მეფე წარმოებულ ბრძოლების დროს. ერთადერთი, რადგან თავიდან საუბარია მეფისთვის უჯარმის ციხის გადაცემის შესახებ, შეიძლება გვეფიქრა, რომ მეფე უშუალოდ გახლდათ ციხესიმაგრესთან. ყოველ შემთხვევაში, ამგვარ ვითარებაში მეფის (ან მეფის გარეშე, მისი სამხედრო ძალის) მარშრუტი უჯარმისკენ შეიძლება ყოფილიყო სავარაუდოდ ან ერწოსა და გომბორის გზით ან, შესაძლოა, მცხეთიდან უშუალოდ თბილი-

---

ვილი, *გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში*, გვ. 30; გვასალია, *ფრონის ხეობათა ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები*, გვ. 4, სქ. 6. ნ. ბერძენიშვილი იქვე აღნიშნავს, რომ მოცემულ შემთხვევაში არ არის შესაძლებელი დადგენა, „გზა დასავლისა“ გულისხმობდა ერთ გარკვეულ გზას, თუ შესაბამისი ტერმინით აღინიშნებოდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს დამაკავშირებელი ყველა გზა. მკვლევარი არ გამორიცხავს შესაძლებლობას, რომ ტერმინით „გზა დასავლისა“ გარკვეულ პერიოდში აღენიშნათ იმ დროს სათანადო უპირატესობის მფლობელი გზა.

სის საამიროს ჩრდილოეთით გამავალი მარშრუტით უჯარმისკენ. როგორც ჩანს, ამ მარშრუტით ისარგებლა უფრო ადრე კონსტანტინე III-ის ლაშქარმა ჰერეთიდან დაბრუნებისას, რის შესახებაც ქვემოთ იქნება საუბარი.

ცნობები კონსტანტინე III-ის ჰერეთის იტინერარის შესახებ. გადაადგილების სისწრაფის მონაცემებთან მიმართებაში შესაბამის მნიშვნელობას ფლობს კონსტანტინე III-ის ჰერეთში პირველი ლაშქრობის ნიმუში. აღნიშნულ საკითხს განვიხილავ „მატიანე ქართლისაჲ“-ს მონაცემების და ერედვის წმინდა გიორგის ეკლესიის წარწერის საფუძველზე.¹

აქვე მოვიტან „მატიანე ქართლისაჲ“-ს სათანადო ინფორმაციის შეჯამებას. კვირიკე ქორეპისკოპოსმა ჰერეთში ლაშქრობისთვის მიიწვია კონსტანტინე აფხაზთა მეფე. ჰერეთში ჩასვლის შემდეგ ალყა შემოარტყეს ვეჯინის ციხეს. აფხაზთა მეფე ციხეს მოადგა ზედა მხრიდან, ხოლო კვირიკე – ქვემოდან. როდესაც ციხე დაცემასთან ახლოს იყო, მოვიდა ადარნასე პატრიკი და მმართველებმა დადეს ზავი. ამის შემდეგ (სავარაუდოდ მეფე კონსტანტინე და კვირიკე ქორეპისკოპოსი) მივიდნენ ალავერდის მონასტერში, სადაც კონსტანტინე III-მ ილოცა წმინდა გიორგის წინაშე, შემოსა მისი ხატი ოქროთი. მეფემ თავისი ლაშქარის დიდი ნაწილი წარავლინა თავის ქვეყანაში გარე გზით („ხოლო ლაშქარი მისი უმრავლესი წარავლინა გზასა გარესა“). კვირიკე ქორეპისკოპოსმა უაღრესად პატივი სცა მეფეს, რის შემდეგაც კონსტანტინე წავიდა თავის ქვეყანაში.²

ერედვის წარწერა სრული სახით პირველად გამოაქვეყნა ხელოვნებათმცოდნემ, ღვანლმოსილმა მკვლევარმა, რ. მეფისაშვილმა.³ „მატიანე ქართლისაჲ“-ს მასალას ერედვის წარწერიდან უკავშირდება შემდეგი ცნობა მეფე კონსტანტინეს შესახებ: „[სახ]ელითა ღმრთისაჲთა, [მამისა და ძისა და] სო[ლისა წ]მიდის[აჲთ]ა, მეოხებითა წმიდისა ღმრთი[ს მშ]ობელისაჲთა, [შენ]ევნითა წმიდისა გიორგი[ს]ითა, ჴელმწიფობასა ღმრთივ დამყარ[ებ]ოლისა წმიდ[ი]სა [კონსტანტი]ნე მეფისასა, რომელმან ბრძანა და ჩავიდა ჰერეთს [შ]იგან, ჰერთა მეფ[ე]ჲ გა[ქ]ცია და მონით მშოიდობით იქცა. ცისკრად ალავერდს ილოცა; [მ]წობ[რ]ი ბრეძას გადაჰჴთა. მეორედ კულა ავიდა, ვეჯინისა ციხე დალენა“.⁴

¹ თსუ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის დირექტორს, ბატონ გიორგი ჭეიშვილს მინდა უღრმესი მადლობა გადავუხადო ინფორმაციის მოწოდებისთვის ერედვის წმინდა გიორგის ეკლესიის წარწერის მნიშვნელობის შესახებ შესაბამისი პერიოდის მმართველების იტინერარების საკითხთან დაკავშირებით, რის შემდეგაც აღნიშნულმა მასალამ სათანადო ადგილი ჰპოვა წინამდებარე გამოკვლევაში.

² *მატიანე ქართლისაჲ*, გვ. 260-261.

³ მეფისაშვილი, *ერედვის წმ. გიორგის ეკლესიის საამშენებლო წარწერა*; მეფისაშვილი, *ერედვის 906 წლის ხუროთმოძღვრული ძეგლი*.

⁴ იქვე, გვ. 112.

რ. მეფისაშვილმა მართებულად გაავლო პარალელი ერედვის წმ. გიორგის ეკლესიის წარწერასა და „მატიანე ქართლისაჲ“-ს შესაბამის ნაწილში მოცემულ ინფორმაციას შორის და მიუთითა, რომ ისინი მოგვითხრობენ ერთსა და იმავე მოვლენის შესახებ. წარწერა თხზულების ცნობებს ავსებს მნიშვნელოვანი მონაცემებითაც. რ. მეფისაშვილი ასევე მართებულად აღნიშნავს: საისტორიო თხზულების ინფორმაცია მიემართება წარწერაში წარმოდგენილ ცნობას კონსტანტინე მეფის ჰერეთში პირველი ლაშქრობის შესახებ. მაგრამ წარწერის მიხედვით ზავს საკითხი საბოლოოდ არ გადაუწყვეტია და საომარი მოქმედება ხელახლა დაწყებულა, კონსტანტინემ მეორედ ილაშქრა ვეჯინის წინააღმდეგ.¹

წარწერის პირველად გამოცემისას რ. მეფისაშვილმა მიუთითა ასევე იმ სირთულის შესახებ, რაც უკავშირდება ერთი დღის განმავლობაში ალავერდიდან მისვლას ქართლში, სოფელ ბრეძაში (სოფელ გომიდან დაახლოებით 15 კმ-ის ჩრდილოეთით).² რ. მეფისაშვილის მომდევნო ნაშრომში გამოთქმულია მოსაზრება (იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ ალავერდში ლოცვის ცნობა მოცემულია აგრეთვე „მატიანე ქართლისაჲ“-ში), ხომ არ შეიძლება იგულისხმებოდეს აღნიშნულ შემთხვევაში ალავერდი ქსნის ხეობაში, საიდანაც ბრეძამდე არის დაახლოებით 60-70 კმ., რადგან ამ გზის გავლა ერთი დღის განმავლობაში უფრო შესაძლებელი უნდა იყოს. თუმცა მკვლევარი იქვე მიუთითებს, რომ არ ვფლობთ სხვა მონაცემებს, რის საფუძველზეც შესაძლებელი იქნებოდა კონსტანტინეს აღნიშნული გზით დაბრუნების ვარაუდი.³

„მატიანე ქართლისაჲ“-ს და ერედვის წმინდა გიორგის ეკლესიის წარწერის ცნობებს შესაბამისი ყურადღება დაეთმო აგრეთვე ა. ბაქრაძის, მ. ლორთქიფანიძის, თ. პაპუაშვილის, შ. გლოველის, გ. სოსიაშვილის ნაშრომებში. მასალის განმარტებისთვის, როგორც ცნობილია, სირთულეს ქმნის წყაროთა განსხვავებული მონაცემები ერედვის წარწერის, კონსტანტინე III-ის ლაშქრობების და კონსტანტინე III-ის გარდაცვალების დათარიღების შესაძლებლობასთან დაკავშირებით. ა. ბაქრაძე ეხება ერედვის წარწერაში მოცემული ცნობების მნიშვნელობის საკითხს „მატიანე ქართლისაჲ“-ს შესაბამისი ინფორმაციისთვის.⁴ მ. ლორთქიფანიძე საუბრობს ერედვის წარწერის და „მატიანე ქართლისაჲ“-ს მონაცემების შესაბამისობის, კონსტანტინე III-ის ლაშქრობის, მისი გარდაცვალების და ერედვის წარწერის დათარიღე-

¹ მეფისაშვილი, *ერედვის წმ. გიორგის ეკლესიის საამშენებლო წარწერა*, გვ. 1046-1047; მეფისაშვილი, *ერედვის 906 წლის ხუროთმოძღვრული ძეგლი*, გვ. 113-114.

² მეფისაშვილი, *ერედვის წმ. გიორგის ეკლესიის საამშენებლო წარწერა*, გვ. 1047, სქ. 1.

³ მეფისაშვილი, *ერედვის 906 წლის ხუროთმოძღვრული ძეგლი*, გვ. 113-114, სქ. 6.

⁴ ბაქრაძე, *ქართული ეპიგრაფიკა*, გვ. 15-19.

ბის საკითხების შესახებ.¹ თ. პაპუაშვილი განიხილავს ერედვის წარწერის და საისტორიო თხზულების მონაცემების ურთიერთმიმართების შესაძლებლობებს.² შ. გლოველი აგრეთვე ეხება კონსტანტინე მეფის ლაშქრობის, მეფის გარდაცვალების და ერედვის წარწერის დათარიღების საკითხებს.³

სამეცნიერო კვლევაში ასევე სათანადო ყურადღება აქვს დათმობილი კონსტანტინე III-ის მგზავრობის საკითხს ალავერდიდან ბრეძამდე. თ. პაპუაშვილი უთითებს იმ გარემოებაზე, რომ სრულიად ახალია ერედვის წარწერის ინფორმაცია კონსტანტინე მეფის ცისკრად ალავერდში ლოცვის და მწუხრს ქართლში მოსვლის შესახებ.⁴ გ. სოსიაშვილი ეხება გზის საკითხს, რომელიც დასავლეთ საქართველოდან ბრეძაზე გავლით პატარა ლიახვის ხეობიდან მიემართებოდა ქსნის ხეობაში და აქედან უკავშირდებოდა ჰერეთ-კახეთს.⁵ გ. სოსიაშვილი აღნიშნავს აგრეთვე მეფე კონსტანტინეს ალავერდიდან ბრეძაში ერთი დღის ფარგლებში მოსვლის შესახებ, თუმცა მკვლევარი იმონებს ასევე მეფე კონსტანტინეს მარშრუტის განმარტებას რ. მეფისაშვილის მიერ, რომელშიც, როგორც ითქვა, გარკვეული კითხვებია მოცემული ალავერდის მონასტრიდან, კახეთიდან, სოფელ ბრეძამდე ერთი დღის განმავლობაში მგზავრობის შესაძლებლობასთან დაკავშირებით.⁶

„მატიანე ქართლისაჲ“-ს და ერედვის წმინდა გიორგის ეკლესიის წარწერის ცნობების დამატებითა განხილვამ, მასალის შედარებითა ანალიზმა, სავარაუდოდ რამდენიმე დამატებითი მონაცემი უნდა მოგვცეს შესაბამისი მოვლენის რეკონსტრუქციის თვალსაზრისით. მინდა წარმოვადგინო ასევე ცალკეული მოსაზრებები მეფე კონსტანტინეს ალავერდიდან ბრეძაში ერთი დღის განმავლობაში მგზავრობის სავარაუდო მიზეზების და შესაძლებლობის შესახებ. აქვე აღვნიშნავ, რომ, ჩემი აზრით, ამ შემთხვევაში უნდა იგულისხმებოდეს ალავერდის მონასტერი კახეთში, რადგან ერედვის წარწერის ცნობა პირდაპირ დასტურდება „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ინფორმაციით. ამასთანავე, თუკი ერედვის წარწერაში არ იგულისხმება კახეთში მდებარე ალავერდის მონასტერი (რაც გარკვეულ განსაკუთრებულობას სძენს მარშრუტს), ალბათ არ იქნებოდა აუცილებლობა მარშრუტის ამგვარად მოხსენიებისა საეკლესიო წარწერაში.

¹ ლორთქიფანიძე, *ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება*, გვ. 241-246.

² პაპუაშვილი, *რანთა და კახთა სამეფო*, გვ. 194-195; პაპუაშვილი, *IX-XII სს. ჰერეთის პოლიტიკური ისტორიიდან*, გვ. 75-76.

³ გლოველი, *„აფხა ზთა სამეფო“*, გვ. 82-84.

⁴ პაპუაშვილი, *IX-XII სს. ჰერეთის პოლიტიკური ისტორიიდან*, გვ. 75.

⁵ სოსიაშვილი, *შიდა ქართლის ლაპიდარული წარწერები*, გვ. 238.

⁶ იქვე, გვ. 237-238.

კონსტანტინე III-ის ჰერეთში მისვლის მარშრუტთან დაკავშირებით, პირველი ლაშქრობისას, შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი, რომ აფხაზთა მეფემ თავიდან ისარგებლა დაახლოებით დღევანდელი ჟინვალ-თიანეთი-ახმეტას შესაბამისი გზით. აღნიშნულ გარემოებას არაპირდაპირ შესაძლოა ადასტურებდეს ლაშქრობის შემდეგ მმართველთა ალავერდის მონასტერში წასვლის ცნობაც ვეჯინის ციხის ალყის შემდეგ, მმართველების უკან დაბრუნებისთვის გამოყენებულია ფორმულირება: „და შემოიქცეს“ (ციხესთან მისვლასთან დაკავშირებით აღნიშნულია, რომ „ჩავიდეს ჰერეთად“, მმართველები ერთობლივად მივიდნენ ვეჯინის ციხესთან). ციხის სხვადასხვა მხრიდან ალყასთან დაკავშირებით, საფიქრებელია, რომ ერთიანი ლაშქარი ორად გაიყო სავარაუდოდ უკვე ციხესიმაგრესთან მისვლის შემდეგ.¹ საფიქრებელია, რომ დღევანდელი ჟინვალ-თიანეთი-ახმეტას გზის შესატყვისი მარშრუტის მნიშვნელობა გაიზარდა თბილისის საამიროს არსებობის პირობებში.

კონსტანტინე III-ის მიერ ლაშქარის ძირითადი ნაწილის სხვა გზით გამოშვების ცნობა არაპირდაპირ უნდა ასაბუთებდეს ერედვის წარწერის ინფორმაციას მეფის სწრაფი მგზავრობის შესახებ, რაც თავისთავად სირთულეებთან იქნებოდა დაკავშირებული მრავალრიცხოვანი სამხედრო ძალის გადაადგილების პირობებში. გარე გზა ამ შემთხვევაში შესაძლებელია აღნიშნავდეს შუა საუკუნეებში დაახლოებით იმ მაგისტრალის შესატყვის მარშრუტს, რომელიც დღეისათვის კახეთის შიდა მხარეებს გარე კახეთის საშუალებით აკავშირებს ქართლთან (საგარეჯოზე გავლით). გომბორის გადასასვლელის გამოყენება (უშუალოდ შიდა კახეთის მხრიდან), მისი შედარებითი სირთულის გამო, ასევე წარმოდგენილი კონტექსტის გათვალისწინებით, აღნიშნულ შემთხვევაში ალბათ ნაკლებად არის სავარაუდო, როგორც ლაშქარის დიდი ნაწილისთვის, ასევე მეფე კონსტანტინეს სწრაფი მგზავრობისთვის (მოცემული კონტექსტიდან გამომდინარე, სავარაუდოდ აგრეთვე ნაკლებად საფიქრებელია, რომ გარე გზა აღნიშნავდეს ზემოხსენებულ, ყველაზე ჩრდილოეთით მდებარე მარშრუტს).

თავიდან მინდა განვიხილო საკითხი, რამდენად შესაძლებელია ადრეული შუა საუკუნეების მგზავრობის პირობებში ერთი დღის განმავლობაში მანძილის დაფარვა ალავერდის მონასტრიდან სოფელ ბრეძამდე. მანძილი პირდაპირი ხაზით შეადგენს 134.98 კმ-ს, ხოლო სამანქანო გზით – 190.99

¹ სამეცნიერო ლიტერატურაში ქართლის და კახეთის დამაკავშირებელ ძირითად გზად X-XI საუკუნეებისთვის განიხილება დასახელებული, ჩრდილოეთით მდებარე მარშრუტი: ბერძენიშვილი, *გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში*, გვ. 24; ლორთქიფანიძე, *ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება*, გვ. 148.

კმ-ს.¹ ინფორმაცია სამანქანო გზასთან დაკავშირებით მოცემულია შემდეგი მარშრუტის მიხედვით: ალავერდის მონასტერი – ახმეტა – თიანეთი – ჟინვალი – ნატახტარი – იგოეთი – აგარა – ბრეძა. შუა საუკუნეების მარშრუტისთვის ალავერდიდან ბრეძამდე ალბათ დასაშვებია ვივარაუდოთ დაახ. 145/150 (შესაძლოა 150/160) კმ. აღნიშნული მანძილის დაფარვა სწრაფი ან უაღრესად სწრაფი გადაადგილების პირობებში, პრაქტიკულად მნიშვნელოვანი შესვენებების გარეშე, ცხენების გამოცვლის საშუალებით, ერთი დღის განმავლობაში შესაძლებელი უნდა ყოფილიყო (მგზავრობისთვის განკუთვნილი დრო, ერედვის წარწერის მიხედვით, მოიცავდა დღის მონაკვეთს განთიადიდან შებინდებამდე). აღნიშნულ ვარაუდს უნდა ადასტურებდეს აგრეთვე ზემოთ განხილული ინფორმაცია მეფის კორტეჟის მგზავრობის სისწრაფის შესახებ, როდესაც რეგულარული გადაადგილების პირობებში შესაძლებელი გახლდათ დღის განმავლობაში დაახ. 50 კმ-ის დაფარვა. საფიქრებელია, რომ კახეთის სამთავროში, ასევე აფხაზეთის სამეფოს ტერიტორიაზე, იარსებებდა შესაბამისი ინფრასტრუქტურა მსგავსი სწრაფი მგზავრობებისთვის. მაგრამ თავისთავად ჩნდება კითხვა, „მატიანე ქართლისაჲ“-ში მოცემული იმ სურათის მიხედვით, რაც გულისხმობს, ერთის მხრივ, ლაშქრობის წარმატებით დასრულებას, შემდეგ ალავერდის მოლოცვას, რა მიზეზით უნდა წამოსულიყო მეფე, სავარაუდოდ თანმხლებლების შედარებით მცირე რაოდენობით, ამგვარი სისწრაფით თავისი სამეფოსკენ.

„მატიანე ქართლისაჲ“-ს ცნობა, რომ ჰერეთში ლაშქრობიდან „შემდგომად მცირედთა დღეთა“ მეფე კონსტანტინე გარდაიცვალა, მართებული არ უნდა იყოს. ერედვის წარწერაში საუბარია ვეჯინის ციხეზე მეორე (აგრეთვე წარმატებული) ლაშქრობის შესახებ. მეორე ლაშქრობის ცნობა გვაფიქრებინებს, რომ მეფემ, წარმატების მიუხედავად, შესაძლოა ვერ მიიღო ბოლომდე სასურველი შედეგი პირველი ლაშქრობისას. დასაშვებია, რომ აუცილებელი გახლდათ ძალების დამატებითი მობილიზება, გარკვეული მიზეზით მეფის უშუალოდ ადგილზე ყოფნა, სავარაუდოდ შემდეგი ლაშქრობის მომზადებისთვის ან დასავლეთ საქართველოში გარკვეული დამატებითი ღონისძიებების გასატარებლად, რის შესახებაც ჩვენ არ ვფლობთ ინფორმაციას. როგორც ჩანს, აღნიშნულ გარემოებებთან იქნებოდა, პირველ ყოვლისა, დაკავშირებული მეფის სწრაფი მარშრუტი. თუმცა პირდაპირი ახსნა სწრაფი მგზავრობისთვის ამ შემთხვევაში მოცემული არ გვაქვს.

შეიძლებოდა გვევარაუდა, რომ აფხაზეთის სამეფოში ადგილი ჰქონდა გარკვეულ სირთულეებს (მაგ., გამოსვლა მეფის წინააღმდეგ, დაპირის-

¹ <https://www.distance.to/> (შესაბამისი მონაცემები ინფორმაციისთვის: ალავერდი, საქართველო – ბრეძა; გადამოწმების თარიღი: 15 ივლისი, 2024).

პირება მეფის შვილებს შორის, რასაც ადგილი ჰქონდა უკვე კონსტანტინეს გარდაცვალების შემდეგ), მაგრამ მსგავს ვითარებაში არ იქნებოდა მოსალოდნელი მეფის გამგზავრება ძირითადი ლაშქარის გარეშე. ასევე ნაკლებად საფიქრებელია ამგვარი მიზეზებით განხორციელებული მეფის მარშის უკვდავყოფა საეკლესიო წარწერაში. მეფეს უნდა ჰქონოდა კონკრეტული მიზეზები სწრაფი დაბრუნებისთვის. თუმცა, იმავდროულად, ამგვარი მარშისთვის სავარაუდოდ მოცემული იყო გარკვეული მნიშვნელობები, რომლებსაც შეიცავდა მეფის სწრაფი გადაადგილება, რისთვისაც მგზავრობა შესაძლოა განხორციელდა მსგავსი სახით და რა მიზეზითაც ის ალბათ აისახა ერედვის ეკლესიის წარწერაში.

სოფელი ბრედა შუა საუკუნეებში უნდა ყოფილიყო შესაბამისი მნიშვნელობის, რადგან ის ამგვარი სახით, ალავერდის მონასტერთან ერთად, არის მოხსენიებული წარწერაში.¹ სოფელ ბრედასთან დაკავშირებული გზის შესახებ ვხვდებით შემდეგ ინფორმაციას (რის შესახებაც ნაწილობრივ ზემოთ აღინიშნა): ბრედაში, კვირაცხოვლის ეკლესიასთან, იწყება მნიშვნელოვანი ისტორიული გზა (სიგრ. დაახლ. 20 კმ., რომელიც ამჟამად ნაწილობრივ გაუქმებულია). გზა გადადის მდ. აღმ. ფრონეზე, მიემართება სოფელ აბანოსაკენ, ადგილ ციხიანასთან შედის მდ. დასავლეთ ფრონის ხეობაში და მიემართება ჩრდილო-დასავლეთისკენ. გზა გაივლის სოფელ წნელისს (ზნაურის რ-ნი) და სოფელ გვირგვინასთან უხვევს სამხრ.-დასავლეთისკენ, გაივლის მდ. ქვაბთაღელეს, სადაც არის გვირგვინას ეკლესიის ნანგრევები. ქვაბთაღელის ნაპირზე, ფრიალო კლდეში გაჭრილი კლდეკარებით გზა ადგილ ჯვართან გადადის ლიხის ქედს და ჩადის მდ. ჭერათხევისა და მდ. ყვირილას ხეობაში სოფ. კორბოულთან.² ალბათ შესაძლებელია ვარაუდის გამოთქმა, რომ ერედვის წარწერაში სოფელ ბრედას მოხსენიება განპირობებული უნდა იყოს იმ მნიშვნელობით, რაც მას ჰქონდა ქართლის და იმერეთის დამაკავშირებელ გზასთან მიმართებაში. სავარაუდოდ სათანადოდ ცნობილი იყო აგრეთვე ბრედაში მდებარე ეკლესია ან ეკლესიები. მეფე ალავერდის მონასტრიდან მოსული ჩანს იმერეთის გზის უშუალო დასაწყისთან. ზოგადად შეიძლება აღინიშნოს, რადგან განსაკუთრებით სწრაფ გადაადგილებასთან მიმართებაში მოხსენიებულია სოფელი ბრედა, საფიქრებელია, რომ შესაბამისი მარშრუტის საშუალებით შესაძლებელი იყო უფრო სწრაფად ჩამოსვლა იმერეთიდან ქართლში და პირიქით.

ერედვის ეკლესიის წარწერის ფორმულა „ცისკრად ალავერდს ილოცა; [მ]წოხ[რი] ბრედას გადაჰვთა“, ტოვებს გარკვეულ კითხვას. გამონათქვამი შესაძლებელია გაგებული იქნეს იმგვარი სახით და ეს აზრი ნამდვილად

¹ სოფელ ბრედაში არსებული სიძველეების შესახებ იხ.: მეფისაშვილი, *ერედვის 906 წლის ხუროთმოძღვრული ძეგლი*, გვ. 114; სანიკიძე, *ბრედა*, გვ. 480-481.

² [ნუცუბიძე], *ბრედა*, გვ. 361.

მოცემული უნდა იყოს, რომ შებინდებისას, სალამოს, მეფე ჩავიდა ბრეცაში. ამგვარად არის ის გაგებული სამეცნიერო ლიტერატურაში, რის შესახებაც ზემოთ აღინიშნა.¹ ვარაუდის სახით მინდა მოვიტანო მოსაზრება, ფორმულირებაში „[მ]ნობ[რ]ი ბრეცას გადაჰყვით“, მწუხრთან დაკავშირებით, ხომ არ შეიძლება დამატებით მოცემული იყოს რელიგიური კონტექსტი (რასაც ცნობა თავისთავად ფლობს ალავერდში ცისკრის ლოცვასთან დაკავშირებით), აგრეთვე შესაბამის ლოცვაში მონაწილეობა.

სათანადო რელიგიური კონტექსტი, გარკვეული სარწმუნოებრივი ერთიანობის სახით, მოცემულია „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ცნობაშიც, რომლის მიხედვითაც, ალავერდი, როგორც ჩანს, ერთად მოილოცეს კონსტანტინე III-მ და კვირიკე ქორეპისკოპოსმა. ადარნასე პატრიკი ალავერდის მოლოცვისას თითქოს არ იმყოფებოდა, მაგრამ გარკვეული სარწმუნოებრივი ერთიანობის სურათი, საისტორიო თხზულების თანახმად, შესაძლოა მოცემული იყოს ჰერეთის მმართველთან მიმართებაშიც (მიუხედავად კონსტანტინე III-ის მიერ შემდეგ განხორციელებული განმეორებითი ლაშქრობისა). ადარნასე პატრიკის მოსვლასა და ზავის დადებასთან დაკავშირებით აღნიშნულია: „პარასკევის ჯუარსა მიუპყრა ზავის პირი“. თუკი აღნიშნულ შემთხვევაში იგულისხმება კონკრეტული დრო, მოხსენიებულია პარასკევი დღე, მაშინ ჩნდება კითხვა, ხომ არ მიმდინარეობს მოქმედება უშუალოდ აღდგომის წინა დღეებში და ზავის დადებაც აღდგომა დღეს ხომ არ დაუკავშირეს (თავისთავად ზავი შესაძლებელია დაედოთ წითელ პარასკევს ან მომდევნო დღეებში. წარმოდგენილი ინფორმაციით ალბათ უფრო საფიქრებელია ზავზე წითელ პარასკევს შეთანხმება. დაიდო სავარაუდოდ დროებითი ზავი, რადგან მალევე გაიმართა მეფე კონსტანტინეს მეორე ლაშქრობა. დროებითი ზავის დადებისთვის უნდა არსებულიყო შესაბამისი მიზეზები). აქედან გამომდინარე, ალბათ შესაძლებელია ვარაუდის გამოთქმა, ხომ არ გაიმართა მეფე კონსტანტინეს მგზავრობა უშუალოდ აღდგომას ან აღდგომის მომდევნო ერთ-ერთ დღეს. „მატიანე ქართლისაჲ“-ში წარმოდგენილი ცნობა ვეჯინის ციხის ალყის დასრულების შემდეგ თითქოს გარკვეული დრო მეფის კახეთში გაჩერებას გულისხმობს, თუმცა შესაძლებელია კონსტანტინე III მალევე გამომგზავრებულიყო აფხაზეთის სამეფოსკენ. ნიშანდობლივია ასევე, რომ მოწოდებული ინფორმაციით კვირიკე ქორეპისკოპოსმა სტუმრად მიიღო მეფე სასულიერო ცენტრში, ალავერდის მონასტერში (ყოველ შემთხვევაში, დამატებითი ინფორმაცია თხზულებაში აღნიშნული საკითხის შესახებ არ არის მოწოდებული).

¹ იხ. ასევე შესაბამისი ადგილის თარგმანი რუსულად: Меписашвили, Цинцадзе, *Архитектура нагорной части*, გვ. 52-53.

ვიდრე მეფე გაემგზავრა ალავერდის მონასტერიდან, ლაშქარის ძირითადი ნაწილი სავარაუდოდ ვეჯინის ციხის მახლობლად იცდიდა. ლაშქარის ამგვარი სახით გაგზავნას ალბათ ჰქონდა გარკვეული ძალის დემონსტრირების დანიშნულება, როგორც ჩანს, ასევე თბილისის საამიროსთვის. ლაშქარმა, როგორც ჩანს, მცხეთისკენ გზაზე გადაკვეთა თბილისის საამიროს ჩრდილო-აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორია (სავარაუდოდ ცენტრალური გზიდან უჯარმისკენ და შემდეგ ბოჭორმის მიმართულებით გადაადგილება, კვირიკე ქორეპისკოპოსის კუთვნილ ტერიტორიაზე, მოცემულ ვითარებაში ნაკლებად საფიქრებელია). თბილისის საამიროს აღნიშნულ პერიოდში ალბათ აღარ ჰქონდა შესაძლებლობა, ხელი შეეშალა აფხაზთა მეფის სამხედრო ნაწილების გადასაცვლებისთვის მის უშუალო სიახლოვეში.

კონსტანტინე მეფის სწრაფი მგზავრობის და ერედვის წარწერაში მისი ამგვარი ფორმით ასახვის მიზეზები, პირველ ყოვლისა, შესაბამის მიმართებაში უნდა იყოს ჰერეთში მეფის ლაშქრობასთან. ჰერეთში ლაშქრობა ნამდვილად წარმოადგენდა იმგვარ მოვლენას, რის საფუძველზეც შესაძლებელია ამგვარი სიმბოლური შინაარსები ვივარაუდოთ მეფის მგზავრობის ნიშნულში. უკვე ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ქართული პოლიტიკური ერთეულების განცალკევებით არსებობის პირობებში ეს გახლდათ პირველი შემთხვევა, როდესაც დასავლეთ საქართველოს მეფე გამოჩნდა საქართველოს უკიდურეს აღმოსავლეთ პოლიტიკურ ერთეულში (ამ კუთხით შესაძლებელია გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდეს იმ ფაქტს, რომ თხზულებაში საუბარია კონსტანტინე III-ის მიერ ზავის შედეგად არიშის ციხის მიღების შესახებ,¹ რომელიც გარკვეულწილად მდებარეობდა ჰერეთის აღმოსავლეთი თუ სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილებისკენ მიმავალ გზაზე). ზემოხსენებული სწრაფი მარშრუტით, მეფის იტინერარის ეტაპი, თითქოს ერთ მთლიანობად კრავდა ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილს, ჰერეთს, კახეთს, ქართლს და მიდიოდა უშუალოდ დასავლეთ საქართველოს გზის დასაწყისთან, აფხაზეთის სამეფოს მისადაგომებთან. ჰერეთის ლაშქრობით გამოჩნდა გარკვეული ნიშნები ერთიანი სამეფოსი. მეფემ თავისი სწრაფი მარშით ერთგვარი ნიშანსვეტი შექმნა არსებული ვითარების და სამომავლო განვითარების. მეფის მგზავრობა, იმავე დროს, ალბათ გახლდათ გარკვეული ძალაუფლების განცხადების აქტი ქვეყნის მთლიან ტერიტორიაზე.

მმართველის გადაადგილების ნიშნულთან, როგორც ის არის წარმოდგენილი ერედვის წარწერაში, იქმნება გარკვეული სარწმუნოებრივი განზომილება, რასაც ადასტურებს „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ცნობები (ალავერდის მოლოცვა, როგორც ჩანს, კახეთის მმართველთან ერთად, ალავერდში –

¹ *მატიანე ქართლისაჲ*, გვ. 261.

ცისკრის ლოცვაში, შესაძლოა ასევე მწუხრის ლოცვაში ბრეძაში, მონანილეობა, სავარაუდო მგზავრობა აღდგომა დღეს ან უშუალოდ აღდგომა დღის შემდეგ, ჰერეთის მმართველთან ზავის დადება, დასაშვებია, ნითელ პარასკევს). თუ აღნიშნულ კონტექსტს დავუკავშირებთ მეფის მარშრუტის მეშვეობით ქვეყნის ნაწილების, ჰერეთის, კახეთის, ქართლის, დასავლეთ საქართველოს თითქოს სიმბოლურად, ერთი დღის განმავლობაში ერთ მთლიანობად შეკვრას, მაშინ გარკვეული თვალსაზრისით უკვე მოცემული ჩანს ცნობილი ფორმულის შინაარსი, რომელსაც ვხვდებით გიორგი მერჩულესთან: „ქართლად ფრიადი ქუეყანაჲ აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეინირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების“. მეფის მარშრუტი ერთი დღის განმავლობაში თითქოს სიმბოლურად წარმოადგენდა პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი კუთხით ერთიან ქვეყანას.

მეფე კონსტანტინეს პილიგრიმოზა გარკვეულ ანალოგიას ქმნის ასევე ვახტანგ გორგასალის მეფობასთან. ამ შემთხვევაშიც პირველად ვახტანგ გორგასალის შემდეგ წარმოდგენილია ქართველი მეფის პილიგრიმოზის აღწერილობა, თუმცა საქართველოს ფარგლებში. პილიგრიმოზა მეფე კონსტანტინესთან ასევე მიმართებაშია საბრძოლო ღონისძიებასთან (ვახტანგ გორგასალმა ილაშქრა სპარსეთის მეფესთან, კონსტანტინემ – კახეთის ქორეპისკოპოსთან ერთად). ვახტანგ გორგასალის მეფობასთან დაკავშირებულ კიდევ ერთ ეპიზოდში, ოსეთში ლაშქრობასა და შემდეგ დასავლეთ საქართველოში წარმოებული ბრძოლების კონტექსტში, მოცემული გახლდათ გარკვეული წრე, როდესაც მეფე გავიდა მცხეთიდან და დაბრუნდა შემდეგ ისევ მცხეთაში. კონსტანტინე III-მ, თუ შეიძლება ასე ითქვას, სწორი ხაზის მეშვეობით წარმოადგინა უშუალოდ საქართველოს ტერიტორიები შეკრული სახით. გარკვეულ წრეს ვიღებთ, როდესაც მეფემ ლაშქარი გაუშვა ცალკე, თვითონ გაემგზავრა ცალკე ალავერდიდან. ლაშქარი სავარაუდოდ მცხეთასთან გადაკვეთდა იმ ხაზს, რომლის სიახლოვესაც მანამდე სწრაფი მარშით გაიარეს კონსტანტინე III-მ და მისმა ამაღამ. აღნიშნულ წრეს შესაძლოა პირობითი მიმართება ჰქონდა ჰერეთის სამთავროსთან ან აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიის გარკვეულ ნაწილთან, როგორც ერთგვარი უფლებების განცხადებას მეფის მიერ. შესაძლოა ასევე ნიშანდობლივი იყოს, რომ კონსტანტინე სავარაუდოდ გაემართა თიანეთის გზით. ვახტანგ გორგასალი დარიალის გზით ლაშქრობამდე ჩერდება სწორედ თიანეთში. ამასთან, კონსტანტინე III-მ ლაშქარი გამოგზავნა თბილისის, ვახტანგ გორგასალის მიერ დაარსებული დედაქალაქის, მიმართულებით. გარე გზით გამოგზავნილი ლაშქარი გამოივლიდა ასევე უჯარმის სიახლოვეს და მცხეთასთან, რომელთაც ამგვარი მნიშვნელობა ჰქონდათ ვახტანგ გორგასალის მეფობის კონტექსტში.

გარკვეული მიმართება ჩნდება ამ კუთხით ასევე უშუალოდ ერედვის წმინდა გიორგის ეკლესიასა და ერედვის ეკლესიის წარწერასთან დაკავშირებით: ერედვის ეკლესია გახლდათ წმინდა გიორგის სახელობის. ალავერდის წმინდა გიორგის ეკლესიაში მეფემ წმინდა გიორგის ხატი მოილოცა (ალავერდის მოლოცვის შესახებ შეიძლება აღინიშნოს, რომ ალავერდი ამ დროს, გამომდინარე აღწერილი მოვლენიდან, გარკვეულწილად უკვე საერთო ქართული მნიშვნელობის სინმინდეს წარმოადგენდა). ერედვის ეკლესიის აგების და სავარაუდოდ ერედვის წარწერის შექმნის ინიციატორად წარმოდგება ნიქოზის ეპისკოპოსი. ვახტანგ გორგასალის ცხოვრებაში ცალკეა გამოყოფილი სწორედ ნიქოზში ეკლესიის აგება და იქ საეპისკოპოსოს დაარსება, საეპისკოპოსოთა ჩამონათვალის შემდეგ.¹ ერედვის ეკლესიის მშენებლობა იწყება კონსტანტინეს ლაშქრობაზე უფრო ადრე, მაგრამ ერედვის წარწერა შექმნილია, თავისთავად, კონსტანტინე III-ის ჰერეთში ლაშქრობათა შემდეგ.

დასაშვებია, რომ უშუალოდ მეფე კონსტანტინე თავს მოიაზრებდა ვახტანგ გორგასალის მემკვიდრეობის ფარგლებში, აღნიშნულ მოვლენასთან მიმართებაში მყოფი შინაარსებით, რაც უკავშირდებოდა ქვეყნის გაერთიანებას. შესაძლებელია აგრეთვე, კონსტანტინე III-ს გარკვეულწილად ათანაბრებდნენ კიდეც ვახტანგ გორგასალთან. ვახტანგ გორგასალი საქართველოს დასავლეთ ნაწილში აწარმოებდა საბრძოლო ღონისძიებებს, კონსტანტინე – აღმოსავლეთში. მნიშვნელოვანია ასევე მსგავსი შინაარსის, სავარაუდოდ ვახტანგ გორგასალის მემკვიდრეობაში საკუთარი თავის მოაზრება, დადასტურება აფხაზეთის მეფეებთან.

ამასთანავე, ეკლესიის წარწერის მემკვიდრეობით წარმოდგენილი მხედარი, რომელიც თავის გადაადგილებას იწყებს მზის ამოსვლისას და ასრულებს მზის ჩასვლისას, თითქოს სცდება „მხოლოდ“ თავისი სამეფოს ფარგლებს, იძენს გარკვეულ დამატებით რელიგიურ განზომილებას. ამასთანავე, გარკვეული ანალოგიები ჩნდება XII საუკუნის და XIII საუკუნის დასაწყისის ფორმულებთან, ასევე გიორგი მერჩულესთან აშოტ კურაპალატთან მიმართებაში მოცემულ ფორმულასთან, სადაც ქართველი მეფეები ქვეყნიერების მხარეთა მპყრობელებად არიან წარმოდგენილნი ან შესაბამის მიმართებაში არიან მოყვანილნი ქვეყნიერების მხარეებთან. ფიგურა თითქოს ერთმანეთთან კრავს არა მხოლოდ საქართველოს სამეფოს გარკვეულ ნაწილებს, არამედ – ქვეყნიერების უკიდურეს მხარეებს. წარმოდგენილი რელიგიური დატვირთვა თავისთავად მკვეთრად მაგთულობს, თუკი მგზავრობა ხორციელდება აღდგომა დღეს.

¹ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა*, გვ. 215.

მოცემული მარშრუტი ალბათ, იმავე დროს, იყო მეფის შესაბამისი ძალის და მნიშვნელობის დემონსტრირება როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე მის ფარგლებს გარეთ (შესაძლოა მეფე ამგვარად აგრეთვე აჩვენებდა, რომ სათანადოდ მხნედ გრძნობდა თავს; მეფის მგზავრობის განსაკუთრებული სისწრაფე შესაძლოა ქმნიდა გარკვეულ მიმართებას არაბებთან, რომლებიც ცნობილი იყვნენ თავიანთი სწრაფი ცხენებით თუ გადაადგილების სისწრაფით). მოცემულ შემთხვევაში, ამასთანავე, ადრეულ შუა საუკუნეებში მიმართველების გადაადგილების დაფიქსირებული მაგალითებიდან, მეფის მგზავრობის ერთ-ერთ ყველაზე სწრაფ ნიმუშთან უნდა გვქონდეს საქმე. ერედვის წარწერის ცნობიდან ასევე აშკარაა, როგორი სახის ფიზიკური მომზადება მოეთხოვებოდა მეფეს.

მგზავრობით მართვა / დედაქალაქი / სამეფო რეზიდენციები დედაქალაქის გარეთ / სამეფო დომენი. ბოლოს, მცირე შეჯამების სახით, წარმოვადგენ ცალკეულ დებულებებს იმ საკითხების შესახებ, რომლებიც შესაბამის მნიშვნელობას ფლობენ მიმართველის იტინერარისთვის და რომელთა უფრო დეტალური შესწავლა სასურველია დამატებითი წყაროების თუ შედარებითი მასალის გათვალისწინებით.

VIII საუკუნეში ერთიანი ქვეყნის დანაწევრების და საქართველოს ტერიტორიაზე რამდენიმე პოლიტიკური ერთეულის აღმოცენების შემდეგ, ნიშანდობლივი ფაქტია, რომ ცალკეულ პოლიტიკურ ერთეულებთან ძირითად როლს ასრულებდა დედაქალაქი ან ცენტრალური ადგილი (მაგალითად, ქუთაისი, არტანუჯი, უფლისციხე). ამდენად, წარმოდგენილია პოლიტიკური ერთეულის მართვის მონოცენტრული მოდელი, რასაც ნაწილობრივ ადგილი უნდა ჰქონოდა ქვეყნის დანაწევრებამდეც. თუმცა საფიქრებელია, რომ, იმავე დროს, შესაბამის მნიშვნელობას ფლობდა პოლიტიკური ერთეულის მართვა მგზავრობის, მეფის ადგილზე ყოფნის საშუალებით, რაც შუა საუკუნეებში ქვეყნის განგების აუცილებელი ნაწილი გახლდათ. ამგვარი მართვის ცალკეული ნიმუშები მოცემულია „მატიანე ქართლისაჲ“-ში: გიორგი I-ის მიერ ჩიხაში ერისთავის დატოვება; გიორგი II აფხაზთა მეფის მიერ აჯანყების ჩახშობა უფლისციხეში. აღნიშნული ღონისძიება შეიძლება მივიჩნიოთ მეფის გადაადგილების, ადგილზე ყოფნის საშუალებით მართვის გარკვეულ უკიდურეს ფორმად. იმავე დროს, აჯანყების ჩახშობის შემდეგ მეფეს უნდა გაეტარებინა სათანადო ღონისძიებები, რაც აუცილებელი იქნებოდა შესაბამისი რეგიონის, ქართლის, მართვისთვის. პოლიტიკური ერთეულის მართვის თვალსაზრისით აღნიშნულ პერიოდში სავარაუდოდ მოქმედებდა შერეული მოდელი, რომელშიც წარმოდგენილი იყო მონოცენტრული და პოლიცენტრული მოდელებისთვის დამახასიათებელი ნიშნები.

მმართველის გადაადგილების საშუალებით ქვეყნის მართვის ერთ-ერთ მთავარ წინაპირობას წარმოადგენდა დედაქალაქის გარეთ სამეფო რეზიდენციების არსებობა. ახლად წარმოქმნილ პოლიტიკურ ერთეულებში, სამეფო საკუთრებასთან ერთად, უნდა ჩამოყალიბებულიყო დედაქალაქის გარეთ არსებული, მმართველის რეზიდენციების/სადგომების გარკვეული სისტემა. „მატიანე ქართლისაჲ“-ში მოცემული ცნობების მიხედვით, ამგვარი რეზიდენციების ან სამეფო სადგომების არსებობა შეიძლება ვივარაუდოთ უფლისციხეში, ატენში, შესაძლოა ჩიხაში. თუმცა, მსგავსი სამყოფელები, პირველ ყოვლისა, თავისთავად შეიქმნებოდა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. ქვეყნის მართვისას არსებითი მნიშვნელობა უნდა შეესრულებინა სამეფო დომენს. საფიქრებელია, რომ სამეფო საკუთრება ჩამოყალიბდებოდა მეფის რეგულარული მარშრუტების მიხედვითაც, სადაც ასევე განთავსებული იქნებოდა სამეფო რეზიდენციები თუ სადგომები. აღნიშნული სამეფო საკუთრების სახით ცენტრალური ხელისუფლების მიერ სავარაუდოდ მთელი პოლიტიკური ერთეულის ფარგლებში შეიქმნებოდა გარკვეული ნიშანსვეტები, რომელთა საშუალებითაც შესაძლებელი იქნებოდა სამეფოს სათანადოდ მართვა.

დასკვნა. დასკვნის სახით მოკლედ შევაჯამებ სტატიაში წარმოდგენილ საკითხებს. მმართველის იტინერარის კვლევისთვის მნიშვნელოვანი საკითხების საფუძველზე, განხილული იქნა IX-X საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს მეფეთა ცალკეული იტინერარები. გამოითქვა მოსაზრებები, რომელი მხარეები თუ მარშრუტები გახლდათ მმართველებისთვის საბაზისო თუ პრიორიტეტული. არსებული ცნობების მიხედვით, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ აფხაზეთის მეფეებისთვის ქართლის და დასავლეთ საქართველოს დამაკავშირებელი გზებიდან ლიხის ქედზე მნიშვნელოვანი იყო მარშრუტი (თავისი განშტოებებით), რომელიც მდებარეობდა რიკოთის უღელტეხილის ჩრდილოეთით. წარმოდგენილი იქნა შესაბამისი თვალსაზრისი ადრეულ შუა საუკუნეებში მეფის და მისი კორტეჟის გადაადგილების სისწრაფესთან დაკავშირებით. ადგილზე ყოფნის ხანგრძლივობის და მონახულების თუ ადგილზე ყოფნის სიხშირის კრიტერიუმების საფუძველზე შეიძლება გამოითქვას ვარაუდები, რომელი სამყოფელები იყო მეფისთვის მნიშვნელოვანი, ატარებდა მეფე დროის მეტ ნაწილს დედაქალაქში თუ მის გარეთ. სტატიაში მოცემულია კონსტანტინე III-ის ჰერეთში ლაშქრობის და უკან დაბრუნების ცნობების ანალიზი „მატიანე ქართლისაჲ“-ს და ერედვის წმინდა გიორგის ეკლესიის წარწერის ინფორმაციის თანახმად. მეფე კონსტანტინეს ნამდვილად უნდა ემგზავრა ერთი დღის განმავლობაში კახეთიდან, ალავერდის მონასტრიდან, სოფელ ბრეძამდე, რომელიც მდებარეობდა უშუალოდ და-

სავლეთ საქართველოსკენ მიმავალი გზის დასაწყისში. აღნიშნულ შემთხვევაში საქმე უნდა გვექონდეს ადრეულ შუა საუკუნეებში მმართველების დაფიქსირებული გადაადგილებებიდან ერთ-ერთ ყველაზე სწრაფ ნიმუშთან. კახეთსა და ჰერეთში ჩასვლისთვის და უკან დაბრუნებისთვის მეფემ გამოიყენა დაახლოებით ჟინვალი-თიანეთი-ახმეტას გზის შესატყვისი მარშრუტი. ვეჯინის ციხის ალყის შემდეგ კონსტანტინემ თავისი ლაშქარის ძირითადი ნაწილი გამოუშვა განსხვავებული, გარე გზით, რაც არაპირდაპირ უნდა ადასტურებდეს ერედვის ეკლესიის ნარწერის ინფორმაციას მეფის სწრაფი მგზავრობის შესახებ, სავარაუდოდ თანმხლებლების მცირე რაოდენობით. მეფის სწრაფ დაბრუნებას, როგორც ჩანს, ჰქონდა უშუალო მიზეზებიც. მაგრამ ამგვარი მგზავრობით მეფემ თითქოს გარკვეული ნიშანსვეტიც შექმნა. ჰერეთში ლაშქრობისას, ერთიანი ქვეყნის დანაწევრების შემდეგ, დასავლეთ საქართველოს მმართველი პირველად გამოჩნდა საქართველოს უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში. მეფემ თავისი მგზავრობით, რომელიც გაგრძელდა განთიადიდან შებინდებამდე, თითქოს ერთ მთლიანობად შეკრა საქართველოს მხარეები, გამოემართა ქვეყნის აღმოსავლეთი ნაწილიდან და მივიდა დასავლეთ საქართველოს გზის დასაწყისამდე. მეფის მგზავრობასთან დაკავშირებით მოცემულია გარკვეული სარწმუნოებრივი ერთიანობის კონტექსტი: ჰერეთის მმართველთან ზავი შესაძლოა დადეს ნითელ პარასკევს, ალავერდი სავარაუდოდ ერთად მოილოცეს აფხაზეთის მეფემ და კახეთის ქორეპისკოპოსმა, მგზავრობა შესაძლოა შესრულდა აღდგომას ან აღდგომის მომდევნო დღეებში.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა

- გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში** – გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტომი პირველი, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანიტურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, თბილისი, 1962.
- მატიანე ქართლისაჲ** – *მატიანე ქართლისაჲ*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა მ. ლორთქიფანიძემ, „ქართლის ცხოვრება“, მთავარი რედაქტორი: რ. მეტრეველი, თბილისი, 2008, გვ. 253-300.
- ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა** – *ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს: ზ. სარჯველაძემ, ს. სარჯველაძემ, წიგნში: „ქართლის ცხოვრება“, მთავარი რედაქტორი: რ. მეტრეველი, თბილისი, 2008, გვ. 151-246.
- ბაქრაძე, ქართული ეპიგრაფიკა** – ბაქრაძე ა., *ქართული ეპიგრაფიკა, როგორც ისტორიული წყარო (V-XIII სს.)*, სადისერტაციო ნაშრომი ისტორიულ

მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად (აკად ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი), თბილისი, 1954.

ბერძენიშვილი, გ ზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში – ბერძენიშვილი ნ., *გ ზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში*, თბილისი, 1966.

გვასალია, ფრონის ხეობათა ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები – გვასალია ფ., *ფრონის ხეობათა ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები*, სიბპ, VII, 1989, გვ. 3-36.

გლოველი, „აფხაზთა სამეფო“ – გლოველი შ., „აფხაზთა სამეფო“, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია (ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი), 2004.

ლორთქიფანიძე, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება – ლორთქიფანიძე მ., *ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება (IX-X სს.)*, თბილისი, 1963.

მეფისაშვილი, ერედვის ნმ. გიორგის ეკლესიის საამშენებლო წარწერა – მეფისაშვილი რ., *ერედვის ნმ. გიორგის ეკლესიის საამშენებლო წარწერა*, სმპმ, ტომი V, 10, 1944, გვ. 1043-1050.

მეფისაშვილი, ერედვის 906 წლის ხუროთმოძღვრული ძეგლი – მეფისაშვილი რ., *ერედვის 906 წლის ხუროთმოძღვრული ძეგლი*, ძხ, 4, 1955, გვ. 101-138.

[ნუცუბიძე], ბრეძა – [ნუცუბიძე ა.], *050. ბრეძა*, წიგნში: სიკძპ, ტ. 5, გორის, კასპის, მცხეთის, ქარელის, ხაშურის რაიონები, მეხუთე წიგნის რედკოლეგია: ვ. დოლიძე, ს. კინწურაშვილი, უ. სიდამონიძე, გ. ცქიტიშვილი, თბილისი, 1990, გვ. 361.

პაპუაშვილი, რანთა და კახთა სამეფო – პაპუაშვილი თ., *რანთა და კახთა სამეფო (VIII-XI სს.)*, თბილისი, 1982.

პაპუაშვილი, IX-XII სს. შერეთის პოლიტიკური ისტორიიდან – პაპუაშვილი თ., *IX-XII სს. შერეთის პოლიტიკური ისტორიიდან*, მაცნე, სმასმპმ, 1967, №3 (36), გვ. 61-81.

სანიკიძე, ბრეძა – სანიკიძე თ., *ბრეძა*, „საქართველო“, ენციკლოპედია, ტ. 1, თბილისი, 1997, გვ. 480-481.

სოსიაშვილი, შიდა ქართლის ლაპიდარული წარწერები – სოსიაშვილი გ., *შიდა ქართლის ლაპიდარული წარწერები და ტბელთა ფეოდალური საგვარეულო*, სიიშ, სპეციალური გამოშვება, შოთა მესხია – 100, 2016, გვ. 227-249.

ცაგარეიშვილი, საქართველოში ბულა თურქის ლაშქრობის საკითხისათვის – ცაგარეიშვილი ე., *საქართველოში ბულა თურქის ლაშქრობის საკითხისათვის*, მაცნე, სმასმპმ, 1968, №4 (43), გვ. 105-114.

ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია – ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია*, წიგნი მეორე, თბილისი, 1965.

Historical Atlas of Georgia – *Historical Atlas of Georgia*, Editor-in-Chief: D. Muskhelishvili, Editors: D. Berdzenishvili, G. Tcheishvili, Translator: L. Mirianashvili, English Text Editors: St. Rapp, N. Aleksidze; Publishing Editor: B. Kudava, Tbilisi, 2023 (Roads of Georgia in the Middle Ages [After N. Berdzenishvili]), გვ. XXV-XXVI, (შუა საუკუნეების საქართველოს გზების რუკა): გვ. 60-61.

Melville, *The Itineraries of Sultan Öljeitü* – Melville Ch., *The Itineraries of Sultan Öljeitü, 1304-16*, “Iran”, 1990, Vol. 28, 1990, გვ. 55-70.

Heit, *Itinerar* – Heit A., *Itinerar*, “Lexikon des Mittelalters”, V, Stuttgart, Weimar, 1999, სვ. 772-775.

Kilian, *Itinerar Kaiser Heinrichs IV.* – Kilian E., *Itinerar Kaiser Heinrichs IV.*, Karlsruhe, 1886.

Müller-Mertens, *Die Reichsstruktur* – Müller-Mertens E., *Die Reichsstruktur im Spiegel der Herrschaftspraxis Ottos des Grossen: Mit historiographischen Prolegomena zur Frage Feudalstaat auf deutschem Boden, seit wann deutscher Feudalstaat?*, Berlin, 1980.

Opll, *Der Weg des Kaisers* – Opll F., *Der Weg des Kaisers: Überlegungen zur historischen Interpretation des Itinerars Kaiser Friedrich Barbarossas*, „Reisen und Wallfahrten im Hohen Mittelalter“, Herausgegeben von der Gesellschaft für staufische Geschichte e. V., Göppingen, 1999, გვ. 167-190.

Меписашვილი, **Цинцадзе**, *Архитектура нагорной части* – Меписашვილი Р., Цинцадзе В., *Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии Шидა Картли*, Тбилиси, 1975.

Прозоровский, *Верста* – Прозоровский Д. И., *Верста*, ЭСБЕ, т. VI, С-Петербург, 1892, გვ. 51-52.

**Itineraries of the Rulers of Western Georgia in the 9th-10th
Centuries (Based on Examples of the Visits
in Kartli, Kakheti, and Hereti)**

Summary

The article discusses individual examples of itineraries of the rulers of Western Georgia, the kings of Abkhazeti (Abkhazia), during the 9th-10th centuries to Kartli, Kakheti, and Hereti, according to the accounts of the chronicle “Mat’iane Kartlisa”. In connection with K’onstantine III’s campaign in Hereti the inscription from the Church of St. George in Eredvi have also been considered. I examined the itineraries of the rulers, focusing on important aspects of their travel. For example, considerations regarding the speed of movement of the king and his cortege in the Early Middle Ages are presented. Based on the available information, it can be inferred that for the kings of Abkhazeti, among the roads connecting Kartli and Western Georgia, the route north of the Rikoti Pass (including its branches) was a priority. By evaluating the duration and frequency of stays, we can infer whether the ruler spent more time in the capital or other locations. This analysis also helps identify which royal residence or abode might have been more significant to the king.

The article analyzes data related to K’onstantine III’s campaign into Hereti (which took place some years after the 914 military expedition of Abul Kasim in Georgia), as well as his return. The inscription at the Church of St. George in Eredvi, made immediately after the campaign of K’onstantine III, reveals that King K’onstantine participated in a dawn prayer at Alaverdi and was in the village of Bredza by dusk. This inscription suggests that the king may have also taken part in an evening prayer. The evidence indicates that King K’onstantine traveled from Kakheti’s Alaverdi Monastery to Bredza – located at the start of the road to Western Georgia – in a single day. This journey is presumably one of the fastest recorded for early medieval rulers.

For his campaign into Kakheti and Hereti, and his return, the king likely used a route similar to the modern Jinali-Tianeti-Akhmeta road. After the siege of the fortress of Vejini, K’onstantine sent the bulk of his army by a different, outer road. This detail indirectly supports Eredvi’s inscription’s account of the king’s swift journey, presumably with a relatively small retinue. The king’s rapid return suggests immediate reasons, such as the need to organize a second campaign into Hereti or to undertake additional measures. However, this journey may also have had symbolic significance.

During the campaign against Hereti, after the division of the united country, the ruler of Western Georgia appeared for the first time in the extreme eastern part of Georgia; by traveling from the easternmost part up to the beginning of the road to Western Georgia in a single day, the king seemed to unify the country's diverse regions. In this respect, the ride might also be understood as a claim to power on the whole territory of the country. Additionally, the king's travel possibly highlights a religious unity: peace was reportedly established with the ruler of Hereti on Easter Friday, and the King of Abkhazeti and the Chorepiscopus of Kakheti likely made a pilgrimage to Alaverdi Monastery together. The king's swift journey may have occurred during Easter or shortly thereafter.